

DODATKY

I. Explanační teorie migrace

Chtějí-li politiky účinně ovlivňovat a řídit migraci, musejí jejich tvůrci vycházet ze znalosti kauzálních mechanismů, které ji způsobují. Jinak řečeno: důvody pro určitou politiku čerpané z normativních argumentů (I.1) musí být napojeny nejen na *porozumění* národním identitám a diskursům (I.2), ale také na *vysvětlení* příčin migrace.¹⁶³ V následujícím představíme osm teorií, které se o takové vysvětlení pokoušejí. Ačkoliv některé neskrývají ambici podat vyčerpávající výklad migrace a přistěhovalectví, zachycuje každá z nich pouze jejich dílčí aspekt. Spíše než za vševysvětlující a vzájemně se vylučující alternativy je považujeme za různá heuristická vodítka, jejichž relativní užitečnost závisí na předmětu a otázce zkoumání. Náš výklad chce zdůraznit jejich vzájemně komplementární povahu – má za cíl ukázat, jak jedna teorie často zaplňuje mezeru v jiné.

1. Neoklasická ekonomie

Migrace jako důsledek nerovnováhy mezi nabídkou a poptávkou na pracovním trhu

Oblasti či země s nízkou ekonomickou výkonností a velkým množstvím levné pracovní síly mají po ní méně poptávky než oblasti či země s vysokou ekonomickou výkonností a nákladnější pracovní silou. Rozdíly ve mzdách podněcují dělníky k cestě za prací tam, kde za ni mohou získat více – tzv. faktor popudu čili *push factor*. Protože jsou ochotni pracovat za méně peněz než domácí pracovníci, jsou zároveň vyhledáváni zaměstnavateli – tzv. faktor přitahování čili *pull factor*. Dlouhodobě by taková pracovní migrace měla nastolit rovnováhu mezi dodávkou práce a mzdami: „Odchod lidí ze země snižuje počty pracovních sil, což vede postupně ke zvyšování výdělků; na druhé straně navyšuje příliv lidí do ekonomicky vyspělé země počty pracovních sil, což vede ke snižování výdělků“ (Rabušic – Burjanek 2003: 10).

¹⁶³ Rozumění významům a vysvětlování příčin jsou dvěma základními metodologickými alternativami sociálních věd. Jak plyne z naší formulace, vycházíme z toho, že tyto dvě metody se vzájemně nevylučují, ale naopak doplňují.

Výchozí explanační proměnnou tohoto modelu je racionálně kalkulující jednotlivce, jenž migruje proto, aby maximalizoval svůj výnos, tj. mzdu. Srovnává očekávaný příjem na místě svého pobytu s očekávaným příjmem na místech s vyššími mzdami (poté, co od něj odečetl náklady svého přemístění). Cíl jeho cesty je určován jak rozdílnými ekonomickými podmínkami (vedle příjmu hraje roli také míra nezaměstnanosti), tak migračními politikami v přijímajících zemích (např. nábor dělníků či opatření umožňující sjednocování rodin) (Panreiter 2000: 27–28, s odkazem na Todaro: 1969; Borjas: 1988: 95).

Tento model vychází z předpokladu tržní redistribuce výrobních faktorů, která je řízena rozdílnými cenami. Migrace je důsledkem nerovného územního rozdělení práce a kapitálu. V některých zemích či regionech je práce vzhledem ke kapitálu nedostatečná a úroveň mezd je díky tomu vysoká. V jiných zemích či regionech je tomu naopak – práce je mnoho a kapitálu málo. Tato nerovnováha v rozdělení výrobních faktorů způsobuje, že dělníci ze zemí s nadbytkem práce a nízkými mzdami se přesunují do zemí s nedostatkem práce a vysokými mzdami. Tímto přesunem přispívají k přerozdělení výrobních faktorů a vyrovnávání úrovně mezd mezi zeměmi či regiony. Jakmile dojde k takovému vyrovnání, migrace ustane.

Výchozí předpoklad „modelu popudu a přitahování“ (*push and pull model*) – totiž že lidé migrují z chudých do bohatých zemí na základě racionálního kalkulu nákladů a výnosů (*cost and benefit analysis*) – se při bližším pohledu začne jevit jako sporný: z mnoha chudých zemí totiž lidé *nemigrují* do bohatých zemí. Emigrace je naopak důležitým fenoménem v zemích, které nejsou nejhudší a procházejí fází intenzivního ekonomického rozvoje (Panreiter 2000: 45). Jiným příkladem neadekvátnosti neoklasické teorie je relativně malá migrace v rámci sjednoceného trhu Evropské unie, a to navzdory důležitým rozdílům ve mzdách – teorie předpokládá migrační pohyb všude tam, kde rozdíl ve mzdě převyšuje náklady přesunu. Dosavadní zkušenosti naopak ukazují, že tento pohyb nezávisí jen na relativních příjmech a blahobytu (tj. na vzájemných rozdílech), ale také na absolutních příjmech: jakmile blahobyt dosáhne jistého prahu, sklon k migraci ustává, byť relativně vzato by z ní pracovník mohl vytěžit větší blahobyt, než jaký má na daném místě (Arango 2004: 21). K náležitému vysvětlení těchto a dalších jevů je tedy třeba hledat jiné explanační proměnné, než jakou je prostá racionální volba jednotlivce porovnávajícího relativní náklady a výnosy mezi setrváním na místě a stěhováním za prací. Neoklasická teorie migrace zažila vrchol svého vlivu v 60. letech 20. století. V poslední čtvrtině minulého století s ní začaly soutěžit další teorie v čele s tzv. novou ekonomikou migrace (2) a teorií segmentovaného pracovního trhu (3).

2. Nová ekonomie migrace

Migrace jako důsledek úsilí minimalizovat riziko a diverzifikovat zdroje příjmu

Migrace jako důsledek relativní, nikoliv absolutní chudoby

Hlavní představitel této teorie Oded Stark studoval migrace z venkova do měst ve třetím světě, především v Mexiku. V protikladu k neoklasickému modelu nepovažoval za základní jednotku rozhodování racionálního jednotlivce, ale rodinu. Současně přenesl pozornost od trhu práce k trhu s pojištěním a kapitálem. Zjistil, že hlavním popudem pro migraci není rozdíl ve mzdě, nýbrž nejistota, relativní chudoba a snaha vyhnout se riziku prostřednictvím diverzifikace zdrojů příjmu. Migrace je prostředkem přizpůsobení domácnosti požadavkům kapitalistické ekonomiky v prostředí, kde dostatečně nefungují pojišťovací a úvěrové trhy.

Při vstupu do kapitalistické ekonomiky čelí venkovská rodina dvěma hlavním překážkám: schází jí kapitál potřebný pro modernizaci (například na nákup strojů) a nemá žádné záruky proti možnosti úpadku. „A právě v tomto kontextu nastupuje migrace vhodného příslušníka rodiny – dospělého syna nebo dcery (obzvláště mají-li vzdělání) – z vesnice do města. Migrace obchází úvěrové a pojišťovací trhy (s jejich zaměřením proti maloročníkům), a tak usnadňuje proměnu. Daří se jí to dvojím způsobem: jednak generuje významný tok finančních zásiłek (*remittances*) z města na venkov a jednak diverzifikuje zdroje příjmu, čímž kontroluje úroveň rizika.“ (Stark 1991: 11, cit. v Panreiter 2000: 33) Finanční zásiłky nejsou jen dodatečným příjmem, ale především novým zdrojem kapitálu, který dovoluje modernizaci domácnosti bez zvyšování rizika. Důležité tedy nejsou pracovní trhy, ale úvěrové trhy. Vedle funkce investice kapitálu představuje migrace do města také „diverzifikaci portfolia“, která snižuje riziko při absenci pojišťovacích trhů. Jde o vzájemně výhodnou „směnu rizik“ (*trade of risks*) – migrující člen rodiny je zajištěn proti možnému selhání při hledání pracovního místa ve městě (vždy se může vrátit a najít útočiště ve svém původním domově), zatímco členové rodiny zůstávající na místě jsou „pojištěni“ proti přirozenému či ekonomickému neštěstí tím, že mají nezávislý zdroj příjmu ve městě (Stark 1991: 43, 48, 219, cit. v Panreiter 2000: 32).

Vedle posunu operního bodu explanace z jednání jednotlivce na jednání rodiny je ve srovnání s neoklasickou ekonomikou dalším znakem nové ekonomie migrace posun od volby, která maximalizuje výnos z hlediska absolutní míry chudoby, k volbě, která maximalizuje výnos z hlediska relativní chudoby: člověk je motivován k migraci tehdy, vidí-li výhody ostatních, jež

nemá, ale mohl by mít, kdyby migroval, a to obzvláště ví-li, že ostatní získali tyto výhody právě migrací (Stark 1991: 102, cit. v Panreiter 2000: 32). Motivační pružinou je dosažitelný zisk viděný s ohledem na zisky ostatních, kteří jsou v podobné situaci. Klíčové je srovnání a příklady úspěchu: to vysvětluje, proč míra migrace z venkova do měst není nejvyšší v nejhudších oblastech a vesnicích, ale naopak v těch, v nichž dochází k nerovnému rozdělení příjmu mezi obyvatele.

Tato teorie má minimálně dva důležité důsledky pro politiky migrace. (1) Vláda může ovlivnit míru emigrace nejen prostřednictvím regulace pracovního trhu, ale také regulací pojišťovacích a úvěrových trhů. (2) Změny v rozdělení příjmu obyvatelstva dané oblasti mohou motivovat k emigraci i v případě, že průměrný příjem obyvatelstva roste: „Politiky vytvářející vyšší průměrný příjem v oblastech emigrace mohou dokonce zvýšit migraci, pokud relativně chudé domácnosti nemají podíl na zvýšení průměrného příjmu. Tyto politiky mohou naopak snížit emigraci, pokud relativně bohaté domácnosti nemají podíl na zvýšení průměrného příjmu.“ (Massey et al. 1997: 261)

Nová ekonomika migrace má dvě mezery. Především nevysvětluje migraci celých rodin. A pak se zaměřuje výlučně na nabídkovou stranu migrace – tj. její příčiny ve vysílajících zemích – a nebere v úvahu poptávku po ní v přijímajících zemích. Na tento druhý nedostatek reaguje teorie segmentovaného pracovního trhu.

3. Teorie segmentovaného pracovního trhu

Migrace jako důsledek náborových politik a hierarchické segmentace pracovního trhu přijímajících zemí

Tato teorie, vypracovaná Michaelem J. Piore, obrací pozornost od nabídkové strany migrace k její straně poptávkové – tedy od vysílajících k přijímajícím zemím. Současně s tím také posunuje těžiště vysvětlení z mikroúrovně na makroúroveň – z racionálních voleb jednotlivců či domácností ke strukturálním podmínkám přijímajících společností. Tyto podmínky jsou ekonomické i kulturní povahy. Ke druhému typu podmínek patří sociální status určitých zaměstnání, jenž se odráží ve mzdě. Mzda tedy přestává být prostou funkcí nabídky a poptávky, ale stává se také závislá na sociální prestiži daného pracovního místa. Z pracovních trhů společností se vyděluje zvláštní segment pracovních míst s nízkým sociálním statusem a bez příležitostí k vzestupné sociální mobilitě, tzv. *dead-end-jobs*. Protože těmto místům se domácí pracovní síla vyhýbá, přetrvává v nich poptávka po

odatečné nabídce práce i tehdy, když je v hlavním segmentu vysoká míra nezaměstnanosti. Prázdný prostor je vymezen tak, že nevhodnější skupinou na jeho zaplnění jsou právě přistěhovanci. Není tomu jen kvůli rozdílu ve mzdách mezi jejich zemí původu a hostitelskou zemí (jak by předpokládala neoklasická ekonomie), ale také proto, že jsou rekrutováni na přechodnou dobu. Díky tomu si udržují těžiště svého sociálního uznání a identity stále ve svých zemích a nevdají jim nízký status jejich práce ani mizivá šance na vzestupnou sociální mobilitu v hostitelské zemi. Svou sebeúctu totiž neodvovují ze sociálního postavení v této zemi, ale v zemi původu, v níž se jejich status díky zahraničním příjmům naopak zvyšuje.

V protikladu k neoklasickým předpokladům tedy není migrace vysvětlitelná z rozdílů ve mzdách mezi vysílajícími a přijímajícími zeměmi, ale z hierarchické segmentace trhu práce a z náborových politik přijímajících zemí: explanační proměnné je třeba hledat na straně „zaměstnavatelů a nabízených míst, nikoliv na straně dělníků a mezd“ (Piore 1979: 19, cit. v Panreiter 2000: 29). Mzdy přestávají být přímočarým odrazem poměru nabídky a poptávky. Při snížené nabídce *domácí* práce se mzdy nezvedají, neboť jsou drženy dole statusovým a institucionálním znehodnocením dané práce. Při zvýšené dodávce *přistěhovalecké* práce naopak mohou klesat (Massey et al. 1997: 262).

Znehodnocení jistého segmentu pracovního trhu a jeho přisouzení cizincům, etnickým či rasovým menšinám rozděluje pracující třídu na „naše“ a „jejich“, spoluobčany a cizince, bělochy a barevné ... Tak stanovuje meze ekonomickým mechanismům a zajišťuje „našincům“, že nikdy nespadnou na úplně nejnižší sociální příčku. Ta totiž není definovaná ekonomicky, nýbrž statusově – není dána neúspěchem na trhu práce, ale narozením v cizině, jiným pasem či tmavší barvou kůže. Statusová nerovnost ovšem může být výhodná i pro zahraniční pracovníky, neboť jim rezervuje pracovní místa s větším výdělkem, než jaký by mohli dosáhnout na jejich domácím trhu. Tato vzájemně výhodná situace však končí v okamžiku, kdy se přistěhovanci definitivně usadí v hostitelské zemi a začnou vznášet nároky na rovné příležitosti. Ve chvíli trvalého usazení a příjezdu rodin mizí oddělení sociální identity a statusu od pracovního místa a hrozí konflikt mezi novousedlíky a starousedlíky. V takovém konfliktu jde logicky jak o boj za uznání rovného statusu příslušníků etnické (či rasové) menšiny, tak o pracovní příležitosti a mzdy. Konflikt je tedy ve stejné míře etnickým i sociálním (Panreiter 2000: 29–30).

Tato teorie osvětluje, jak je možné, že existuje silná poptávka po zahraniční pracovní síle při současné nezaměstnanosti v přijímající společnosti. Vysvětluje také, proč zahraniční dělníci za určitých podmínek nemusejí nutně

soutěžit s domácími a negativně ovlivňovat jejich pracovní příležitosti a mzdy. Její odhlédnutí od nabídkové strany migrace je odrazem situace 50. a 60. let, kdy řada vyspělých zemí měla aktivní náborovou politiku, a poptávka se tudíž zdála důležitější než nabídka. Tato situace se však v 70. letech radikálně obrátila – migrační toky získaly větší nezávislost na poptávce. Dlouhodobý převis nabídky nad poptávkou však odporuje předpokladům neoklasické ekonomie, podle níž trh zajišťuje dosahování rovnováhy. Odporuje také teorii segmentovaného pracovního trhu, která stále počítá s tržním mechanismem, byť jeho fungování omezuje na přístěhovalecký segment pracovního trhu. Dlouhodobý převis nabídky přístěhovačské práce nad poptávkou po ní naopak koresponduje s předpoklady neomarxistické teorie světového systému, vypracované Immanuelem Wallersteinem. Ta totiž vysvětluje kapitalistický trh nikoliv jako mechanismus dosahování rovnováhy, ale naopak jako systém prospívající z nerovnováhy a nerovností.

4. Teorie světového systému

Migrace jako součást procesů kapitalistické akumulace, která těží z nerovnosti mezi rozvinutým jádrem a zaostalou periferií

Pracovní migrace je součástí procesu kapitalistické akumulace, která neustále expanduje do dalších oblastí a činí z jejich rurálního obyvatelstva novou a levnou pracovní sílu. Pronikání kapitálu do periferií rozvrací jejich agrární ekonomiky a tvoří vykořeněné a k pohybu připravené námezdní pracovní síly. Zároveň nastoluje ekonomické, kulturní a politické vazby k vyspělým zemím jádra. Tyto dvě skutečnosti – vykořenění a propojení – vysvětlují to, že příliv kapitálu a zboží do nekapitalistické periferie je následován přílivem pracovních migrantů z periferie do centra (Wallerstein 1990).

Ustavování expandujícího kapitalistického systému jde od 17. století ruku v ruce s ustavováním moderního mezistátního systému. S proměnou panovníckých držav do národních států v 19. století získávají migrační pohyby novou kvalitu – k efektu geografického přesunu se přidává efekt změny právního a politického statusu. Hranice mezi národními státy a mezi Evropou a neevropskými společnostmi štěpí pracující na insidery a outsidery a odvádějí nenávisť generovanou třídním konfliktem do konfliktů mezi národy a rasami (Wallerstein, Balibar 1991). Tyto hranice však nejen oddělují, ale také propojují: dělají z ostatních lidí cizince, aby jim posléze umožnily vstup, a vytvořily tak kategorii pracovníků v nepoměrně horší

vyjednávací pozici, než v jaké je domácí dělnická třída (Sassen 1988: 36). To umožňuje nejen zvýšené vykořisťování cizích pracujících, ale také oslabení vyjednávací pozice domácích pracujících, kteří musí čelit dumpingové nabídce cizí pracovní síly. Fakt, že ekonomicky jednotný – „světový“ – kapitalistický systém je rozčleněn do národních států a jejich národních trhů, a také na státy jádra a státy periferie, tedy jednak umožňuje proměňovat konflikt tříd do konfliktů národů a ras, jednak umožňuje dále zintenzivňovat vykořisťování (cizích i domácích), a tak zvyšovat akumulaci kapitálu.

Globalizace poslední čtvrtiny 20. století podtrhla základní předpoklad tohoto přístupu – totiž že pracovní migrace je jen jedním subsystemem systému světového trhu. Migrace je v tomto období posilována a zintenzivňována zvýšením mobility kapitálu a zboží, zrychlením dopravy a přenosu informací, rozvojem elektronickými médii a prostředků komunikace, schopných okamžitě propojit i ta nejvzdálenější místa planety. Tím, že vtahuje do světového trhu a mezinárodní dělby práce zbývající zemědělské oblasti Země, dovádí jen do důsledků procesy, které doprovázely kapitalismus od jeho počátků. Venkovské domácnosti jsou zbavovány tradiční soběstačnosti (*subsistence economy*) a jejich příslušníci vrhání na trh s námezdní prací, a tím i do migrace – lidé odcházejí za výdělkem do měst, jiných regionů, jiných zemí (Massey 1990: 67).

S procesem globalizace je spjata postfordistická proměna kapitalismu, která zvýšila nabídku prekérních a špatně placených míst ve službách ve vyspělých zemích jádra. Tato místa jsou příhodná pro nekvalifikované a nenáročné pracovníky, kteří přicházejí ze zaostalé periferie, jsou často fyzicky odlišní (nebo jsou za takové považováni) a mají díky tomu nižší status než domácí pracovníci. Jak bylo řečeno, tento proud pracovních sil z periferie do jádra je spuštěn a dále posilován opačným proudem kapitálu a zboží do periferie. Tak jako v minulých dobách je i dnes kapitalismus založen na nerovnováze, kterou vytváří mezi globálním jádrem a jeho perifériemi a také regionálními jádry a jejich perifériemi. V oblastech jádra či regionálních jader se stávají hlavními ekonomickými uzly provázanosti „globální města“ (Londýn, Paříž, Tokyo, Hong Kong, Soul) s velkou koncentrací vysoce kvalifikovaných pracovníků kosmopolitní elity na straně jedné a nekvalifikovaných imigrantů obhospodařujících dolní segmenty pracovního trhu (především služby včetně domácích služeb pro místní i globální elitu) na straně druhé (Sassen 1991).

Ve své výchozí formulaci je teorie světového systému opřena o neverifikovatelný (a nefalzifikovatelný) předpoklad fungování zákona nekonečné akumulace kapitálu, jenž pohání celý systém. Volby migrantů i migrační politiky

jednotlivých zemí jsou pouze povrchovými projevy („epifenomény“) tohoto zákona. Tímto explanačním sítím propadávají konkrétní kauzální mechanismy migrace. Teorie je schopna nanejvýš rýsovat pozadí, na němž mohou být tyto mechanismy zkoumány za pomoci dalších a specifitějších teoretických nástrojů. Takovým doplněním teorie světového systému je například výše zmíněná teorie globálního města Saskie Sassen. Další takové doplnění může poskytnout teorie migračních systémů.

5. Teorie migračních systémů

Migrace jako součást historicky utvořených regionálních systémů ekonomické směny a politické, kulturní a informační interakce mezi různými sociálními skupinami z různých národních společností

Tato teorie byla rozvinuta nezávisle na teorii světového systému, ale může na ni být napojena, podobně jako může být napojena na teorie, které v našem výčtu následují. Migrační systémy sestávají z relativně stálého spojení skupin přijímajících a vysílajících zemí. Toto spojení se nastoluje historicky a opírá se o kulturní a politické vazby, geografickou příležitost, ekonomickou závislost či kombinaci některých nebo všech těchto faktorů.

Dvěma póly každého systému migrace jsou regionální jádro a periferie. Periferní země se „specializují“ na vývoz pracovníků určitého oboru do určitých zemí. V rámci migračního systému jihovýchodní Asie například dodávají Filipíny nekvalifikované pracovníky sektoru služeb (včetně domácího služebnictva) do všech vyspělých ekonomik oblasti, především tzv. jihovýchodoasijských „tygrů“ – Singapuru, Tchajwanu, Hong Kongu, Jižní Koreje –, kteří tvoří regionální jádro. Zahraničními pracovníky v ekonomikách tygrů jsou buďto Filipínci a Filipínky (či občané dalších chudých zemí z oblasti), nebo vysoce kvalifikovaní profesionálové a experti z vyspělých zemí zbytku světa. Tato dělba práce mezi imigranty není čistě ekonomickou, ale má rozpoznatelně etnické či rasové konotace a je spjata s propastí ve statusu, životních stylech a příležitostech obou hlavních kategorií. „Migrace posiluje příjmové nerovnosti prostřednictvím nábory jistých národností a etnik k domácím či jiným služebným úkolům. To odpovídá stereotypům o tom, které skupiny jsou vhodné k tomu, aby jejich příslušníci byli služebníky, sexuálními pracovníky či chůvami. Výsledkem je vysoce strukturovaná a diferencovaná regionální dělba přistěhovalecké práce napojená na požadavky globálních měst a jejich rychle expandujících přilehlých oblastí.“ (Jordan – Düvell 2003: 71)

6. Teorie migračních sítí a transnacionálního prostoru

Migrace jako projev vzájemné pomoci, závazků a informací, které permanentně propojují migranty v hostitelské zemi s jejich přáteli, příbuznými, krajaný či etnickými soukmenovci ve vysílající zemi či dalších hostitelských zemích

Zatímco předcházející teorie odpovídají na otázku „proč“, a zachycují tedy příčiny či původ migrace, teorie migračních sítí odpovídá na otázku „jak“ – zachycuje způsoby, jakými se migrace udržuje a reprodukuje. Odpověď na tuto otázku přináší koncept „sítě“. Síť se ustavují díky migraci, ale současně migraci zpětně živí a posilují. „Migrační síť spočívají v mezi-osobních vazbách, které propojují [současné] migranty, dřívější migranty a nemigranty ve vysílajících a přijímajících zemích prostřednictvím příbuzenství, přátelství či společného původu. Zvyšují pravděpodobnost mezinárodního pohybu, neboť snižují náklady a rizika pohybu a zvyšují očekávané čisté výnosy migrace. Uzly sítě představují formu sociálního kapitálu, z něhož mohou lidé čerpat při získávání přístupu k zahraničnímu zaměstnání. Jakmile počet migrantů dosáhne kritického prahu, další rozšiřování sítě snižuje náklady a rizika pohybu, což způsobuje pravděpodobnost zvýšení migrace, a tedy další pohyb a další rozšíření sítě.“ (Massey et al. 1997: 264)

Sítě poskytují informace o situaci v přijímající zemi lidem z vysílající země a dávají jim také sociální, ekonomickou a rezidenční základnu, o níž se mohou opřít poté, co se přesunuli do přijímající země. Nabízejí jim orientaci v novém prostředí, pomoc při hledání ubytování a práce či záchranné lano v krizových situacích. Vedle těchto transakčních nákladů snižuje zapojení v síti i náklady psychologické – přistěhovalec nachází na novém místě zázemí své etnické a kulturní skupiny, což ulevuje jeho pocitům odcizení a vykořenění. Síť vysvětluje koncentraci etnických přistěhovaleckých společenství v určitých regionech či městských čtvrtích i jejich ekonomickou a sociální koncentraci v určitých typech zaměstnání s určitým (většinou nižším) statusem.

Zkracování vzdáleností v rámci procesů globalizace – dané především stále dostupnějšími technologiemi dopravy a stále snadnějšími komunikací – zvětšuje příležitosti pro cirkulární migraci a posiluje udržování vazeb mezi vysílající komunitou a jejími emigranty. Globalizace umožňuje ustavení permanentních transnacionálních prostorů. Existence těchto prostorů nahloďává zavedené vnímání migrace jako nezvratného a jednorázového aktu i obvyklé pojetí sociální identity jako spjaté s fixním a stálým místem

rezidence (v zemi původu nebo v zemi přistěhování). Pro obyvatele transnacionálních prostorů se migrace stává permanentní možností. Emigranti neztrácejí kontakty ve své domovině, ale drží a kultivují je i navzdory svému usazení v nové zemi. V závislosti na rodinných okolnostech a ekonomických příležitostech se mohou někdy v budoucnu rozhodnout vrátit a nebo pokrývá-li jejich síť i jiné cílové země – přestěhovat jinam. Nemění tedy své místo jednou provždy, nýbrž zůstávají v novém prostoru „mezi“. To je vyjádřeno v konceptu „trans-migrantů“: „Transmigranti jsou imigranti, jejichž každodenní život závisí na mnoha stálých vazbách přes mezinárodní hranice a jejichž veřejné identity kombinují vztah k více než jednomu národnímu státu (...) Nejsou pouhými přechodnými návštěvníky (*sojourners*), neboť se usazují a začleňují do ekonomiky a politických institucí, lokalit a vzorců každodenního života země, v níž žijí. Zároveň však zůstávají stále zapojeni jinde v tom smyslu, že udržují vazby, budují instituce, vstupují do transakcí a ovlivňují lokální a národní dění v zemích, z nichž emigrovali.“ (Glick-Schiller et al. 1997: 121)

Z teorie migračních sítí plyne skeptické zhodnocení schopnosti vládních politik kontrolovat migrační pohyby. Na jedné straně se mnohé sítě vytvářejí nezávisle na záměrech a jednání států. Na straně druhé jisté politiky, které nemohou být opuštěny z lidsko-právních důvodů – jako je sjednocování rodin a udělování azylu či uprchlického statusu – slouží k posilování migračního „sítování“.

7. Teorie kumulativní příčinnosti a institucionalismus

Migrace jako důsledek změn zapříčiněných migrací – například ustavování migračních sítí, změn ve struktuře trhu s pracovními místy či změn institucí přijímající společnosti

Sociální síťování je součástí širší množiny mechanismů zahrnutých pod pojem „kumulativní kauzality“ (koncept pochází od Gunnara Myrdala a do migrační problematiky byl zaveden Douglasem Masseyem). Tyto mechanismy spočívají v tom, že určitý proces zapříčiní jistou změnu v prostředí, která zpětně udržuje či posiluje tento proces. Utváření migračních sítí patří k nabídkové straně migrace, ale mnoho dalších změn s podobným efektem se týká poptávkové strany – například změny v sociálním statusu jistých pracovních míst a vytváření segmentovaného pracovního trhu. Jakmile k nim již jednou došlo, jsou mnohé z těchto „feedbackových“ efektů kumulativní kauzality těžko změnitelné nějakou státní politikou. Například znehodnocení jistých pracovních míst jako „přistěhovaleckých“ a „pro

barevné“ činí obtížným rekrutovat pro ně domácí pracovníky, a to i v obdobích velké domácí nezaměstnanosti (Massey et al. 1997: 266).

Institucionalismus používá koncept kumulativní kauzality na analýzu institucí, které vznikly jako důsledek migrace a zpětně ji podporují. Klasickým příkladem jsou instituce reagující na úsilí imigrantů překonat úřední překážky vstupu do země i pobytu a práce v ní. Poptávka po službách ze strany potenciálních imigrantů dává vzniknout černému trhu s nelegálním převáděním přes hranice, se zprostředkováním nelegálních pracovních smluv mezi zahraničními pracovníky a zaměstnavateli, s falšovanými dokumenty a vízy, se zprostředkováním formálních sňatků atd. Vedle soukromých podnikatelů s těmito nezákonnými službami se k imigraci váže vznik a činnost lidskoprávních nevládních organizací, které se snaží chránit přistěhovance jak před vykořisťováním ze strany těchto podnikatelů, tak před represivními a restriktivními zásahy státu (Massey et al. 1997: 265). Zvýšená protipřistěhovalecká aktivita represivních složek státu jen zvyšuje zisky nelegálních pašeráků lidí a zprostředkovatelů černé práce. Hodí se také lidskoprávním organizacím, neboť jim poskytuje možnost zviditelnění a ospravedlnění vlastní existence (a žádostí o další granty).

8. Teorie klientelistické politiky a „antipopulistická norma“

Imigrace jako efekt klientelistického vztahu mezi zaměstnaneckou lobby a vysokými úředníky státu a přijetí „antipopulistické normy“ liberálními elitami

Na první pohled existuje rozpor mezi sklonem národního státu chránit své hranice před přílivem přistěhovalců a jeho liberálními imigračními politikami. Tento rozpor může být vysvětlen, aplikujeme-li na imigraci koncept klientelistické politiky, vypracovaný Jamesem Q. Wilsonem. Gary Freeman, jenž tuto aplikaci provedl, píše: „Typickou formou imigrační politiky ... je klientelistická politika v podobě dvoustranného vlivu, v němž malé a dobře organizované skupiny s intenzivním zájmem na určité politice rozvíjejí úzký pracovní vztah s úředníky zodpovědnými za tuto politiku. Tyto interakce se dějí z velké části mimo dosah veřejnosti a s minimálními zásahy zvnějšku.“ (Freeman, 1995: 886, cit. v Joppke 1999: 17) Christian Joppke shrnuje ve stopách Wilsona a Freemana základní tezi této teorie následovně: „Náklady přistěhovalectví jako nezaměstnanost či přelidňenost jsou široce rozptýlené, zatímco zisky z něj jako levná práce či sjednocování rodin jsou vysoce koncentrované. To představuje klasické dilema kolektivního jednání, v němž organizovaní příjemci koncentrovaných výnosů mají větší váhu

než neorganizovaní nositelé rozptýlených nákladů. Expanzivní zájmy organizovaných zaměstnavatelů a etnických skupin tak přebíjejí restriktivistické sklony pasivní a špatně informované veřejnosti.“ (Joppke 1999: 17)

Klientelistická politika může být dále podpořena „antipopulistickou normou“ (Freeman, 1995: 885, cit. v Joppke 1999: 17), která se stala součástí kultury liberálních elit v důsledku vyrovnávání se ze zkušenostmi nacismu, kolonialismu a rasové segregace. Většina západních zemí má tuto „antipopulistickou normu“ ukotvenou ve svých liberálních ústavách. S odkazem na universalistické principy těchto ústav nastavují soudní systém a lidskoprávní nevládní organizace hráz populistickému tlaku většinového mínění. Aliance *lidskoprávních aktivistů* apelujících na morální principy a *zaměstnavatelských lobbistů* sledujících své materiální zisky bránila například v 70. a 80. letech mexické nelegální imigranty v USA.

II. Liberální globalismus

Alternativou k liberálnímu nacionalismu, z něž vychází tato kniha, je liberální globalismus (I.1). Zatímco liberální nacionalismus vznáší otázku spravedlivého rozdělení sociálních dober prvotně v rámci partikulárního společenství národa, a jen v oslabené a zprostředkované podobě v nadnárodním prostoru, liberální globalismus ji od počátku vznáší přímo v rámci universálního společenství lidstva. Pokusíme se zde schematicky shrnout zdůvodnění takového posunu v perspektivě a naznačit jeho důsledky pro normativní pohled na migraci a imigraci.

Od národního ke globálnímu trhu

Zdůvodnění nutnosti vystřídat v normativních otázkách hledisko národa hlediskem lidstva se většinou opírá o poukaz ke kvalitativním proměnám kapitalismu v poslední čtvrtině 20. století, souhrnně označovaným jako procesy globalizace. Tyto procesy do velké míry otrásly řešením sociálních rozporů, které ve 20. století přinesl národní sociální stát. Moderní kapitalismus – tak jak se rozvinul v Evropě od tzv. dlouhého 16. století (Wallerstein 1974) – se vyznačoval tím, že dal důležitou postavu trhům v rámci existujících či utvářejících se států, které se v průběhu 19. století proměnily v národní státy.

Jevily-li se národní trhy jako základní jednotky fungování kapitalistického systému, jevily se i národní státy jako základní jednotky spravedlivého

rozdělování sociálních výhod. Tyto výhody totiž byly pojaty jako výsledek vzájemné kooperace lidí v rámci daného národního trhu na teritoriu daného státu. Třídní spor mezi kapitálem a prací pak mohl být pojat jako spor národní buržoazie s národním proletariátem. Od konce 19. století spočívalo jeho řešení v ustavování institucí sociálního státu. Ty zajišťovaly základní sociální bezpečí a životní standard námezdním pracovníkům prostřednictvím daňového přerozdělení ze zisků kapitalistů. Toto přerozdělení mohlo být považováno za spravedlivé v té míře, v jaké by zisky buržoazie nemohly vzniknout bez kooperace námezdních pracovníků.

Procesy globalizace otrásly tímto východiskem. Národní kapitál totiž stále více investuje přímo v zahraničí, a tím se také stále více vymyká kontrole a redistributivním transferům státu. Místo oligopolu velkých národních firem, jež pod taktovkou státu dosahoval kompromisu s představiteli národních námezdních sil (tzv. tripartitní dohoda), začínají velké firmy vytvářet oligopol transnacionální. Ten již nemusí skládat účty žádnému určitému státu, ale pouze institucím chránícím zdravé fungování globálního finančního trhu v čele s Mezinárodním měnovým fondem a Světovou bankou. Státy pak nejenže přestaly kontrolovat kapitál, ale protože jsou závislé na jeho přílivu, dostaly se samy do jeho područí. Zmíněné instituce podmiňují půjčky a jiné výhody strukturálními reformami (*structural adjustments*), které mají umožnit co největší zhodnocení kapitálu za cenu demontáže základních institucí sociálního státu, tedy institucí, jejichž úkolem bylo právě vyvažovat hledisko kapitálu hlediskem pracujících. Stát již neskládá účty svým pracujícím občanům, nýbrž nadnárodním finančním institucím a korporacím.

Národní trh byl založen na tom, že většina firem investovala doma, aby mohla prodávat doma i v zahraničí. Posun těžiště od transnacionálního obchodu k transnacionálním investicím „denacionalizoval“ celý proces produkce a distribuce – investoři, námezdní síly i odběratelé se nyní rekrutují napříč hranicí národních států. Relativní autonomie národních trhů je rozpouštěna v trzích regionálních a nakonec v trhu globálním. Tržní síly se zbavují uzdu, které jim nasadil národní stát. Společenská smlouva kapitálu a práce v rámci tohoto státu byla nahrazena globální převahou finančního kapitálu nad pracujícími. Ruku v ruce s touto převahou jde také převaha mobilních a movitých sociálních tříd nad třídami usedlými a chudými. Zatímco migraci a imigraci chudých a nekvalifikovaných nastavují národní státy od počátku globalizace v 70. letech restriktivní bariéry, migrace a imigrace bohatých a kvalifikovaných je dovolena a od konce století přímo podporována aktivními imigračními programy západních států (IV.1).

Od národní ke globální spravedlnosti

Na novou nerovnováhu reagují mnohé levicové i pravicové síly nostalgickou reakcí – pokusem vrátit vývoj zpět a posílit moc národního společenství vůči globálním tržním tokům a nadnárodním institucím. Část levice slibuje pracujícím, že je ochrání před nájezdy nadnárodního kapitálu. Část pravice jim slibuje, že je ochrání před nájezdy cizí pracovní síly (Barša – Čisari 2004: 185).

V protikladu k levicovému antiglobalismu a pravicové xenofobii zvedá liberální globalismus hrozenou rukavici globalizace a hledá na planetární úrovni ekvivalent kompromisu, k němuž v podobě sociálního státu došlo na úrovni evropských národních států (Pogge 2001). Právě na globální úrovni totiž v současnosti probíhá prohlubování sociálních rozdílů mezi bohatými a chudými, mobilními a usedlými – tedy mezi těmi, kteří jsou zapojeni do globálních sítí a profitují z nich, a těmi, kteří stojí mimo ně a zapadají stále hlouběji do sociálního vyloučení a „kultury závislosti“ na chřadnoucích národních systémech sociálního zabezpečení.

Jinak řečeno, nelze-li již dnes sociální smír a dohodu bohatých s chudými hledat na úrovni národního státu, je třeba se o ně snažit na úrovni globálního systému samotného. Na této úrovni musí být dohadována pomyslná společenská smlouva mezi mobilními a nemobilními, mezi „svobodně se pohybujícími a soutěžícími na straně jedné a usedlými a zranitelnými na straně druhé“, smlouva, která by zároveň garantovala „pomoc prchajícím pronásledovaným a ochranu těm, kteří jsou neschopni pohybu“ (Jordan – Düvell 2003: 22).

Empirickým kontextem těchto úvah s ohledem na migraci jsou fenomény segmentovaného pracovního trhu, migračních systémů a transnacionálních sítí. (Dodatek I.3, I.5, I.6) V oddíle 6 Dodatku I jsme upozornili, že samotné transnacionální migranty lze rozdělit do dvou heterogenních skupin: první skupinu tvoří globální elita podnikatelů, manažerů a vysoce kvalifikovaných pracovníků třetího sektoru, druhou skupinu tvoří chudé vrstvy z rozvojových zemí využívané pro fyzické, nekvalifikované a sociálně podřadné práce a služby. Nové režimy imigrace západoevropských zemí otevírají bezpodmínečně dveře první skupině, některé z nich jako Velká Británie pak otevírají podmíněně a pod silnou restriktivní kontrolou dveře i druhé skupině. Situace první skupiny odpovídá více méně ideálu libertariánského globalismu (I.1): příslušníci globální elity se v závislosti na tržních pobídkách mohou usazovat všude, kde se jim zlíbí a na jak dlouho chtějí. Jejich intelektuální či ekonomický kapitál (kvalifikace či materiální bohatství) jim dovolují, aby žili jako kosmopolité, svobodně si volící ekonomická či po-

litická společenství – firmy, města, státy – jejichž chtějí být členy. Vyspělé země dělají vše pro to, aby si příslušníci této elity zvolili právě je za místo pobytu a profesionální činnosti, a usnadňují jim také získání státního občanství jako politického členství *par excellence*.

Protikladem tohoto „členství volby“ je ovšem „členství osudu“ u těch, kteří nemají kulturní ani ekonomické předpoklady k pohybu a zapojení do globálních sítí. Tito sociálně vyloučení usedlíci jsou na tom podobně špatně jako národně vylučovaní běženci, kteří se pod tlakem ekonomické nouze, humanitárních katastrof či válek pokoušejí pronikat do vyspělých zemí. Těto mobilní, ale neméně zranitelné skupině je většinou „členství volby“ zapovězeno: vyspělé státy dělají vše, co je v jejich silách, aby zabránily její migraci a usazování, které chápou jen jako další zátěž svých beztak skomírajících sociálních systémů. (Jediným opěrným bodem nároků těchto mobilních páriů jsou universalistické normy liberálních států, deklarované v jejich ústavách.)

Vedle dvou hlavních skupin nerovně zasažených globalizací – kosmopolitních elit na straně jedné a vylučovaných usedlíků i běženců na straně druhé – však existuje třetí skupina, která z hlediska výhod či nevýhod globalizace zaujímá střední polohu mezi nimi. Tuto kategorii představují malopodnikatelské sítě etnických transnacionálních migrantů, která nepatří ani ke globální elitě na straně jedné, ani k sociálně vylučovaným usedlíkům či národně vylučovaným běžencům na straně druhé. Tato skupina je schopna využívat globálních toků pro své výhody, aniž by jí ovšem její situace umožňovala skutečně kosmopolitní svobodu pohybu, residence a politického členství.

V současnosti se státy při přijímání imigrantů řídí tržními kritérii, jež jim diktuje globální finanční kapitál, kterému jsou podřízeny: otevřené dveře mají příslušníci globální elity, trpěny jsou malopodnikatelské etnické sítě a striktně regulovány či odráženy jsou nájezdy nekvalifikovaných chudáků. Tato regulace členství na základě čistě ekonomických kritérií v zásadě odpovídá libertariánskému primátu vlastnických práv bez uplatnění lockovské podmínky. Jak jsme viděli v I. části I. kapitoly, lockovská podmínka omezuje výkon vlastnických práv povinností zaopatřit chudé základním minimem materiálních prostředků, aby také oni mohli naplnit svou přirozenou vlastnickou svobodu. Tato podmínka odpovídá liberálnímu principu rovné důstojnosti a rovného ohledu. Tento princip by přikazoval národním státům i nadnárodním politickým institucím (například EU), aby rozdělovaly dobro dočasného či permanentního členství (právo vstupu a práce, povolení k pobytu, občanství) nejen s ohledem na ekonomickou výhodnost pro příslušníky jejich vlastního národního (či nadnárodního

evropského) kolektivu, ale také s ohledem na ideál férového rozdělení základních společenských dober mezi příslušníky různých společností, kultur, ras a kontinentů.

Pokud by státy přijaly perspektivu liberálního globalismu, musely by svou imigrační politiku formulovat s ohledem na spravedlnost v rozdělení základních společenských dober mezi příslušníky lidstva jako celku. Otevření hranic chudým migrantům ze zemí třetího světa by bylo spolu s přímou ekonomickou redistribucí do těchto zemí (například odpuštěním dluhů) způsobem nápravy neférového rozdělení práv, příležitostí, postavení, moci, statků a politického členství mezi privilegovanou menšinou příslušníků bohatých společností a strádající většinou zbytku světa.

SEZNAM SCHÉMÁT, TABULEK A RÁMEČKŮ

Seznam schémat

Schéma 1: Terminologická mapa.....	11
Schéma 2: Normativní východiska migračních politik (A).....	27
Schéma 3: Normativní východiska migračních politik (B).....	29
Schéma 4: Čtyři modely národní identity.....	31
Schéma 5: Čtyři postoje k přistěhovalectví.....	55
Schéma 6: Velká Británie: Program pro vysoce kvalifikované migranty (Highly Skilled Migrant Programme) – bodové schéma.....	117
Schéma 7: Migrační vlny v západní Evropě a vývojové fáze politiky ES/EU.....	135

Seznam tabulek

Tabulka 1: Počet přistěhovalců do USA podle dekád 1881–2000.....	56
Tabulka 2: Počet přistěhovalců do USA v letech 2000–2004.....	56
Tabulka 3: Počet přistěhovalců z Mexika do USA (bez dočasných pracovníků) v letech 1901–2000.....	65
Tabulka 4: Počet přistěhovalců z Mexika do USA v letech 2000–2004.....	65
Tabulka 5: Počet přistěhovalců do USA v roce 2004.....	72
Tabulka 6: Trvalé přistěhovalectví do Francie v letech 2001–2003.....	103
Tabulka 7: Trvalé přistěhovalectví do Francie na základě sjednocování rodin v letech 2000–2003.....	103